

VÁROSKERET – VÁROSINTÉZMÉNY – MODERNITÁS

Város-tematikájú tanulmány-válogatás a *Kultúra és Közösség* számai között viszonylag ritka, jó ha két évente kerülhet sor rá... – pedig Olvasóink és Szerzőink java része is főképpen városi... Lévén magam is eredendően (félíg-meddig) városantropológus, a város témaköre és kutatásának új, összefoglaló vagy összehasonlító szempontjai kedvemre valók. Korábban kitaró következetességgel képviselt szerkesztési szempont volt a Budapest-rovat állandó jelenléte, ám a tematikus konferenciák anyagai inkább földrajzi, közigazgatási, várostervezési, kultúrakutatási tudásterületekre fókuszálva sokszor átkerültek más jelentős szakfolyóiratokba. Ráadásul – s ez számos tudásterületen hasonlóképpen van – a hazai kutatási, pályázati, egyetemi oktatási tématervek is elszánt és kreatív igyekezettel követték a főként angolszász-amerikai iránymutató szempontokat, innovatív kezdeményezéseket, áttekintő összegzéseket, s ezektől sokszor mérföldekre is „elmaradt” a hazai városkutatások irányadó tónusa, melyből időközben szinte kiveszett a honi érdeklődés korábban respektált megannyi szempontja, értékszemlélete, konvenciója. Az első magyar városzociológiai áttekintés is (éppenséggel e számunk bevezető elméleti írásával egyező szerző, Szirmai Viktória munkája) a tudásterület főképpen amerikai tradícióinak alkalmazhatóságáról formálódott, s csupán idővel került sor a hazai városkutatási hagyomány szemléletmódjának beillesztésére a földrajzi, történeti, várostervezési, urbanisztikai, igazgatási, iparosítási, lakópolgári, munkapiaci vagy életmód-fókuszált kutatási metódusok közé (pl. falu/város viszony, külvárosiság, kétlakóság, városrészek, helyi társadalmak, lakótelepek, munkások, lakásmódok, életvilágok ábrázolása révén). Az első városantropológiai szempontú kutatást is azzal kellett kezdeni (összefoglaló áttekintését éppen a KÉK közölte először /2004.3-4. szám/, elemző kritikáját Vincze Kata Zsófia tollából /2006-2. szám/ hoztuk), hogy a hazai városkutatások historikumát új narratívába emeltük, lakóközösségi csoportok, összehasonlítható életvitelek, kutatástörténeti előzmények kelet-európai és francia előképei révén. De ezekből is hiányoznia kellett a ma már látványos népszerűsége futó sok egyéb szempontnak, a „befogadó város”, a „tartály-szemlélet” felülmúló „élhető város”, az „olvasztótégely-város” helyetti

mikroközösség-város, a konvencionális mellett a fenntartható város olyan szemléletmódjának és kutatásának, mely épp a kortárs nyugati felfogásokban látványosan jelen van. És nemcsak a nyugatiakban, és nemcsak a tudományosakban: ahogyan Temesi Ferenc vagy Grecsó Krisztián elbeszéli a maga városát, ahogyan Konrád György teljességgel más, mint Esterházy Péteré, vagy amiként Parti Nagy Lajos a *Hősöm tere* pokoli satírójában elbeszéli a galamb-lét életmód- és lakókörnyezet-függő dimenzióit, az fennen emlékeztet Joseph Brodsky *Velence vízjele* rejtélyes atmoszférájára, vagy Michal Ajvaz rejtett prágai univerzumára (*A másik város*), s mindezeknek látszólag semmi közük az amerikai megapoliszok problémáihoz – viszont annál több harmóniát mutatnak a városkutatásainkban szinte csak a történeti antropológusok által feltárt élettelre és életvilágokkal.

Az alábbi rövid élményfutamot (szisztematikus kritikai olvasatnak nemigen merném nevezni, inkább a referáló szemlézés tónusát hangsúlyozom) éppen ezért olyan kiadványokra szánom, melyek vagy hazai és kelet-európai témakörökkel, vagy „importálható” analógiákkal, s nem utolsósorban univerzális problematikák itthoni értelmezés-árnyalataival teszik gazdagabbá a városkutatások körképét. Mindjárt az első ilyen „import”-tematika az afrikai városok kritikai vízióit közvetíti: Garth Myers: *Afrikai városok. Új megközelítések a városkutatás elméletéhez és gyakorlatához* című kismonográfiájáról van szó,¹⁰¹ melyben a harsányan gyors fejlődéstörténetű Nairobi, Lagos, Accra, Dar es-Salaam, Port Elisabeth, Dodoma, Kishasa posztkoloniális és kozmopolita miliójéről szól alapos áttekintésben, látványosan bizonyítva gazdaság és társadalomszerkezet, városrészek és belső léptékek általunk nemigen elképzelhető szintű kitettségét, informális irányításgyakorlatát, kulturális vagy igazgatási örökségét és perspektíváit. Másutt kiterjedtebb szemlére vállalkozom (Afrika Tanulmányok, 2014–2.), itt pusztán jelezni kívánom, hogy a városkutatás afrikai aspektusai ma már korántsem egy távoli földrész idegen modelljeiként szelektálhatóak, hanem globális világunk nemzetközi összefüggés-rendszerébe, életterébe és fejlesztési vagy innovációs térképére rajzol-

101 IDResearch Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2013., 264 oldal.

hatóan ott vannak, ahol a nagyvárosok lakossága, migrációs tömegei, kultúrája és válságjelenségei közvetlenül is kopogtatnak az európai ajtókon, „Afrikáról szóló diskurzusban” jelentkezve, elnyomás és uralom mintázatai között olyanokat is kínálva, melyek közöttünk élnek, csupán életmódunk térképére nem rajzoltuk még oda őket. Elmélet és kutatási gyakorlat, a gyarmati örökség és vele szemben az erőszak, a biztonság, a sebzettség, a kiszolgáltatottság, a kormányozhatatlanság, a környezetszennyezés, s szegélyesség határtalan határai és módjai nem tisztán a Los Angelesselel vagy Lyonnal, Pápával vagy Ózddal összehasonlíthatatlanságot tükrözik, hanem a különbségekben rejlő azonosságot, hasonlóságokban meglelt eltéréseket legalább annyira, s a múltból feltűnő életképek hatását (kolonizáció) ugyanúgy, mint a jövő (posztkolonialis) vízióit.

„...A kerubok is valószínűleg a faji fejlődés egy állomását jelentik. Vagy éppen fordítva, hiszen ha valaki népszámlálást tartana köztük, számuk meghaladja a helyi lakosokét” – írja Brodsky a velencei fénytörésben és tükröződésben megjelenő „szürrealisztikus” szereplők tüneményéről (79. oldal). Az afrikai térben, a gyarmatosítás után megmaradt hatások között ez a sajátos „kerub népesség” éppúgy nincs jelen, mint amennyire jelen lehetne akár, hisz a több ezer törzsi nyelv, kultúra, rokonsági kapcsolatrend, életmód-minta, származási leágazás egyvelege a legtöbb kisebb lakónépességi csoportot hasonlóvá teszi a kerubokhoz. Myers könyve a szemlélet- és kutatástörténet főbb forrásai között kiemelt hangsúllyal mutatja föl a számukra nem szokványos dimenziókat, s keresi érvényüket, korlátosságukat, alkalmazhatóságukat, miközben bizonyossá teszi, hogy „az” afrikai város nem létezik, elvont városfogalmakról beszélni pedig ugyanolyan megszálló gesztus, mint maga a kolonizáció kulturális imperializmusa volt (és hatásaiban maradt is). Van azonban megannyi óriásvárosnak kétannyi kistérsége, miliője, ipartelepe, kertsege, gettója, luxuskörnyéke, bevásárló- vagy piachelye, úttalan tere és tértelen útja, melyek párhuzamai nem oly túl távoliak, ha acélvárosi Miskolc, külkerületi Budapest, rozsdazóna-Ózd, szanált Tatabánya, uránvárosi Pécs, renovált Kőszeg vagy hanyatlani hagyott Baluzújváros párhuzamait keressük.

Ezt a ráismerést, a jövőépítő optimizmust megkövetelő második modernitást, az önserkentő városi munkatársadalom örökségét és reményteliségét mérlegeljük nem tisztán túlfellett nyugati várospéldák mentén, hanem a politika és a gazdaság új nyelvét megtanulni kénytelen saját világunkban

is, ahol az egyének maguk-szabta életmód-modellek alapján formált, sajátos jövőképben kiteljesedni próbáló civil társadalomra áhító jövőképét már megnevezni reméli a kortárs teoretikus, Ulrich Beck. *A munka szép új világa* révén¹⁰² a fejlett nyugat lassú, de biztos „brazilizálódását” és ez első modernizációból a másodikba megtett utat mutatja be különböző scenáriókba tagolva, de elsősorban is arra fókuszálva, hogyan lesz a munka társadalmából kockázat-társadalom, a polgári munka Európájából a posztacionális polgári társadalom, a nem-folyamatos munkavégzés világából a globális apartheid, ökológiai és digitális alárendeltség, visszavonható szolidaritás és bizonytalan politikum szerte a földrészen, de különösen a városi világokban. Beck a belső terek szolidaritásának hiányát, a kereső munkától és a klímapolitikától nem függő városlakó identitás elbizonytalanodását a globális kockázatregulációhoz kapcsolja, az intézményesült konfliktusok logikáját követi, a városlakó polgárok világpolgárokká válásának tizenkét tézisével kifejezhető individuális elköteleződés vízióját foglalja össze, benne a brazil, amerikai, holland és dán példákkal, a kereső foglalkozástól vehető búcsú összképével. Már nem erősítheti meg, Hannah Arendt nyomán, hogy válaszaink lehetnek a politika válságára, a városi „kipuffogógáz-megszállottak” helyzetére, a demokrácia válságára, az értékek válságára, a közösség válságára, a válság válságára..., hanem hangsúlyoznia kell, hogy a városokba költözés, az agrárium súlyának csökkenése, a demokratikus önszerveződés tradíciója, a munkás- és polgárjogi mozgalmak idejétmúlt programjai ismételten fölvetik annak kérdését: újrakezdeni kell most már, s csakis ennek képessége teszi élhetővé, meggyőzővé a reményteli jövőt, legyen az uniós munkaerő-politika, államnélküli civil szervezetek területiális jelenléte, vagy diaszpórába kényszerülő migráns és hajléktalan milliók kihívó állapota, akiknek már nincs hova (és honnan vett mintákkal!?) integrálódniuk, a „munkavállalói társadalomba és a dolgozó polgár modelljébe már nem tudnak, s a „kínálati struktúrákba”, melyeket a jelen fölajánl, már nem is akarnak. Ebből kivezető utak közül is a nagy nemzetállami finanszírozású szervezetek mellé a mind gyakoribb polgári önkéntes-munkavégzést szorgalmazza, mely nemzetek alatti, államtól független, s ha nem is rangos kereső, de az össz-közösséget fenntartó kapacitásokkal kecsegtethet, szemben az „autorításokkal”, centralizációval, a nagyság bővületével és a kiszorítás politikájával,

102 Belvedere Meridionale, Szeged, 2009., 200 oldal.

az önkifejezés szabadságát intézményekkel elnyomó állami túlhatalommal. S ha már a hely közössége (a szomszédság), a származás közössége (a család) és a nemzeti közösség (hovátartozás, a polgárok államilag szervezett szolidaritása) mind a múlté, a tér már nem elhatárolt, városfalakkal vagy védművekkel tagolt, az adott helyre pedig nem stabil lakosi funkciójában kötődik a többség, hanem mozgáshoz és információhoz jutva önmaga szabadítja föl cselekvő politikai tereit és alkalmazkodási energiáit, akkor ennek kell az újrakezdés reményének maradnia, távolságoktól függetlenedésre és kötöttségektől mentes életvilágokra épülnie, melyben az új munkavilág mind többek világa lehet, amennyiben az önkéntesség mint politikai érték és közösségi érdek képes ezt megszervezni. A transznacionális közösségiség így lesz (vagy csak lehet) a jövőendő kerete és eszköze, a tudatos építkezés interaktív modellje is.

Minthogy a fentiekben épp azzal kezdtem, milyen árnyalt városiség-kutatások nyílnak immár egymás felé is, s miféle új fenntarthatósági modellek igényelnek egyre több figyelmet, nem épp a világtársadalmi és kockázatkezelés-piaci dimenziókról szoltam hiányérzetként. De ezekről is, hiszen nincs az a város, mely független lehetne lakosainak polgári vagy paraszti konvencióitól, kapcsolathálójától, érdekeitől vagy törekvéseitől. Mássá kell legyen maga a város is, ha megváltoznak funkciói, ha megszűnik elkülönültsége és tradicionális szerepköre, ha lakosai nem tekintik már célként az ott lakást, hanem menekülnek, ha a beköltözők gyökértelenek és bármikor tovább is állnak, s ha a kapcsolat- vagy létformák hagyományai is elszenvedik az átalakulást. Maga a változás, akár egyetlen város belső vidékéé, sőt egyetlen várost átszelő folyócskáé, épp ebben a milióban, az átalakuló állandóság és a tervezhetőségtől eltávolodó jövőkép közegében lesznek sokszor historikusak. Jancsó Árpád könyve, *A Béga, a Bácság elkényeztetett folyója*¹⁰³ a régi folyószabályozást (a csatorna kialakítását, a Temessel közös hajózhatósági terv 20. század eleji megvalósulását) követő átalakulás helyszínrajzával szolgál a technikatörténeti és honismereti írásai révén ismert szerző pillantása révén. Az alapos és árnyalt monográfia persze nem afféle lapos pillantás csupán, hanem gondoskodó, kereső, emberléptékű figyelemre, s szinte megszemélyesítő érdeklődésre vállalkozó szerzői mű, mely a Temesköz mintegy háromszáz évnyi változás-történetében helyezi el a hajózás, a védekezés, az árvíz, az öntözés, az életmód-alakító

hatások, gátak, szállítás, vízellátás, sportolás, vízimalmok, halászat, hidak, táj és víz szinte „antropológiai” komplexitású kérdéseit, s ezek révén keresi és találja meg a város és lakóinak, vagy éppen irodalmi-művészeti múltjának (Bartók Béla, Herczeg Ferenc, Fülep Lajos, Sziveri János, és mások szülőföldjéről van szó), s a folyó Temesvárt „körülölelő”, Szerbiáig és Montenegróig tavonulóló jelenlétét részletezi. Lévén monográfia, melynek szabályozástörténeti vagy véderőművi, hídépítési és vízhozam-növekményi adatai nem okvetlenül hozzák lázba a kultúra-orientált olvasót, engedtessek itt nem is ezekre, a dokumentációkkal gazdagon ellátott tervrajzi-, fotó- és levéltári anyagokra utalni, hanem inkább arra, ami Nagybecskerekét is övező, a Délvidék történetében nemegyszer kardinális szerepet játszó folyó körül (és benne) zajló életéről árulkodik. Korántsem csupán halak természetrajzáról, vízlakó lények életminőségéről van itt szó, hanem arról is, miként hullámszik át a létmódon és történeten pusztán már a folyó partjára település, a hídépítés, az átkelés, a partszomszédság, a malomfejlesztés, az árvízi védekezés, a víztorony (Temesvár címerében is), a városi vízfogyasztás, a hajózás eszköztára és örömei, a sportolás feltételei, az erőmű, az elektromos energia-ellátás, a gyárvárosi modernizálás, az iskolák, főiskolák, egyetem és műszaki tudás léte, az iparfejlesztéssel összefüggő lóvasút-forgalom és szállítási kapacitás, a piacok, a támogatók körei bankároktól lakópolgárokig, pékektől kereskedőig, katonáktól lakatosokig, a török és osztrák, magyar és román fennhatóságok, a Délvidék egész történeti szerepében viselt funkció nemkülönben. Másként fogalmazva: mint mérnöki monográfiát, nem bizonyos, hogy kezembe veszem, ha nem tekintem teljesebb, ezerféle tüneményre kihatónak egy-egy város létmódját, s ha nem épp az lenne lényeges, elmélyülésre érdekes, ahogyan egy város technológiája, konstrukciója áthatja az emberek létét, létük a feltétele lesz minden innovációnak, eleme és hivatkozási alapja a tradíciónak, a viselkedések és normák szokásrendje ugyanakkor bázisa-talpköve a polgárosodásnak, a városlakó szereptudat erősödésének, történeti és szociológiai funkcióinak, antropológiai minőségének is. A Temes és a Tisza között már az 1500-as évek közepétől feltüntetett Béga folyó a Bácságnak-Bánátnak (Temesi Bácság – latin Banatus, német Banat) „ütőere”, s ez a státusz lesz alapja a földrajzi, társadalmi, gazdasági és fejlődési programoknak. Tehát, ha „csak” egy folyóról van is szó, nem különbül, mint a Duna, a Szajna vagy a Rajna esetében, az mégis létmódok és történetek

103 Mirton Könyvkiadó – Szórvány Alapítvány, Temesvár, 2007., 342 oldal.

komplexitása felé visz, olvasóként, utasként, hajózóként vagy evezősként egyaránt.

Ez a „csak”, a maga szerényen mindent meghatározó módján, mint keret, mint a modernizáció sodrában meghatározó körülmény, s mint intézmény is jelen van a városi létben. Ennek lehet, sőt biztosan van jogi feltételrendszere, vannak használói és kihasználói, vannak hatóságai és jogszabályai, van költsége és hozama, gazdasága és ráfizetése is, de van a „megháláló” másik oldala ugyanakkor: a költséget igénylő, szabályozást feltételező, csábító és hűsítő, vagy vitákat ingerlő, fejlesztést elváró, funkcióját tekintve történetivé fontosodó természete is, mint minden intézménynek. A hétköznapi és emlékezők is ráaggatnak jelentéseket, megtekinnek szimbólumokkal és hatásokkal, ünnepekkel és válságokkal, hétköznappal és felejtéssel is. Talán épp úgy, melynek jelenléte ma már fontossá válik az elmúlás és harsány átváltozás időszakába torkolóan – miképp Miskolc esetében is, melyről mesés gazdagságú kötetet állított össze Darázs Richárd, kinek miskolci kulturális antropológus végzettsége épp ebben a vizuális, narratív, helytörténeti és jelenkor-értelmezési térben eligazodást tette kedves foglalkozásává. *A Célváros. Egyszer volt, hol nem volt... Acélváros? Hétköznapi Miskolc rendszerváltás előtti évtizedeiben* címen megjelentetett kötetében¹⁰⁴ hat főbb fejezetben tekinti át és illusztrálja dokumentáris képanyaggal Miskolc és a miskolciak életmódját, életvilágát, szórakozási és szabadidős létformáit, mely kiadvány az Egyesület 2008-ban indult projektjének eredményeit ismerteti. Antropológiai hitelességű, az oral history konvencióit és értéképképzeteit is követő kötet ez, „alulnézeti történelem”, ahogyan a szerkesztő-programvezető minősíti, melyben nem pusztán az életképek fotótára (és támogató partnerintézményeinek bázisa, továbbá mintegy félszáz középiskolás gyűjtőmunkája) a meghatározó, hanem legalább ennyire a vallomásos visszaemlékezések lenyomata, mely a tankönyveken kívüli történeti tudat és történetmesélés „egyszerű világokra” érzékeny tükre az 1950-60-70-es évek világaról. Ez a kortárs- és szemtanú-történelem a hétköznapi emberéről beszél, konkrét, ott élő, ott emlékező, oda kötődő polgárokról (akik emellett még csak nem is voltak polgárok sok esetben, hisz melósok, gyári kiszolgáló-személyzet, eltérő korosztályok, szubkultúrák egyedei inkább), akik „acélvárosi” jelzője még Ózdról való eredetileg, de a miskolci iparfejlesztés, méretnövekedés, falusi gaz-

daságot felváltó-lecserélő életmód képviselőiként magukkal hozták. A „magyar Ruhr-vidék” fociélete, zenei-ízfűségi réteggkulturája, kocsmái, munkás-kolóniája, diósgyőri létformák tengődése, politika-, gazdaság-, lakás- és fogyasztástörténete, kulturális miliói úgy jellemzik a korszak felívelő szocializmusát ezekben a változást követő lakótelepi világokban, ahogyan talán egyetlen másik magyar város, sőt temesvári vagy kassai párhuzamai sem mutatkoznak. Ennek oka részben csak a helyi termelési kultúra sajátossága, a munkaerő-mobilitás folyamata, a stratégiai iparok telepítése, a lassanként szinte teljesen fölszámolt belváros milyensége, a zsidóság sorsa és zsinagógájának meg hitéletének rangvesztése, a tanoncok léthelyzete, vagy a „babakocsik városa”, a „Színvölgyi úrbázis” gépesített falansztere, a bányászletforma, a sportbarátságok, majálisok, népkerti időtöltések, mozivilág, strand és kocsmák, kirándulások és üdülések feelingje, az autó luxusa, a telek göggye, a szórakoztató zenélés és a vadászat, vendéglők és cukik korrajza is...

Darázs Richárd korrajza, mely egyesületi keretből és a helyi anyaggyűjtés felfokozott intenzitású programjából eredhetett, ahhoz a történeti várostudáshoz járul hozzá, melynek keretét, a város mint intézmény s a benne helyet-szerepet betöltő további életmódok-értékrendek intézményei adják, éppúgy az „elkényeztetett” folyópartiságot, a létformából eredő városalakítás strukturáló hatáseggyüttesét, a hegyek lábánál korszakot alkotó historikumot tárja elénk, mint Jancsó Árpád munkája, de a témakörök áttekintő rajzával és a korabeli életvilágot fotókkal gazdagon illusztráló terjedelmességével olyan hiánypótló műként, melyhez nem elegendő egyetlen múzeum helytörténeti gyűjtőköre, hanem elszántság kell, talán az észak-keleti átjárás követésében elkötelezett kutatóé, talán az antropológiai aprólékosság és jelentésfejtés bátorsága, de mindenképpen a komplex interpretáció vállalása, mely itt érdemi módon sikerült. A tegnap holnapjához, a ma örökségéhez ezzel szükségképpen úgy járul hozzá a Szerző és partnereinek köre, ahogyan az örökségésítés aktuális feladattudata azt érdemben megkívánja. Ma talán még nem is tetszik oly impozánsnak mindez – de épp maga a kötet, a fotóanyag szocialista archaizmusa és az ábrázolt élethelyzetek fragmentált szerencsétlensége is azt tükrözi, milyen szerves egységgé, interpretációs bázissá áll össze mindez mintegy félszáz év távolából. Talán még jobban is, mint a fenntarthatóság azt megengedné...: Szabó Tünde Judit miskolci zsidóságról készült munkái, R. Nagy József munkástelepi gyűj-

¹⁰⁴ Észak-Keleti Átjáró Egyesület, Miskolc, 2011., 190 oldal.

tései és kötetei, Török Zsuzsa focikultúráról formált elemzései, a miskolci kulturális antropológusok és régiónkutatók zempléni-bihari-csereháti feltárásai mellett immár ez a kötet is alpanyaggá lett az életvilágok jövőendő anizx-gyűjteménye számára.

Ahol pedig még levlapok is csak alig keletkeznek, mert nincs, aki kiadja, s talán olyan sem, aki vásárolná vagy továküldené, még mindig kerülhet érdemi érdeklődés célkeresztjébe... – ezt illusztrálja a fennmaradás és fenntarthatóság kérdését Dunamenti iparvárosok sorozatában áttekintő Laki Ildikó több munkája, s köztük a Százhalombatta-kötet is.¹⁰⁵ Laki Ildikó szociológus és „szociálpolitológus” szerepköre nemcsak oktatásban, idős kutatásban, fogyatékoság-elemzésben mutatkozik, hanem épp e kötetekben (sorozatnyi készül) megszemélyesülő helyi múlt, a történet és társadalom, az élhető városok térségi esélyei, a városformálás intézményei és a fenntartás forrásai, kulturális intézményei és intézményi kultúrái fennmaradásának, fejlesztőségének, tartósító és innovációs szerepkörének meg szociálbilis összefüggéseinek fontosságára figyelmet fordító vállalásban. S ha Beck könyvének erénye a kontextusok kontextusainak megjelenítése, akkor e városkötetek létét és fontosságát pontosan az indokolja fokozott erővel, hogy sokszor a kontextusokból már eleget látunk át (lásd Szirmai vagy Myers fentebb utalt „csinált városainak” összefüggésrendszerét), viszont annál kevesebbet magukról az élhető, szerethető, belakható, túlélni képes, arculatot vagy szerepet váltó, de megmaradni akaró városi miliókról. Laki Ildikó vállalása, hogy mintegy „nevet ad” az életvilág helyszíneinek s ezzel megerősíti ismeretük perspektíváit, jelen van az Acélváros-kötetben is, de míg ott a látélet öröme és hitelessége dominál, addig itt a szocialista iparvárosiaság huszadik századi historikuma a fővárosi agglomerációban kibomló jelentéssel gazdagodik, követve a kezdetektől a kilencvenes évekig sodró dunai polisz-történet helyi változatát. Amúgy szerényen ízléses, visszafogottan tartózkodó, mintegy zsebkönyvként is funkcionális könyvről-sorozatról van szó ezúttal, a Szerző fotóival illusztrált, leíró távolságtartásba a közzönet közvetlenségét is beiktató kutatói opuszról, mely nagyobb értekezés alapjául s az egész város-társadalmi szociológia-történet hiánypótlásaként is szolgál. Kritikai meglátásom – a részletek felé most nem kalandozva... – főképp talán arra vonatkozhatna, hogy a városkörzetek univerzumának igazga-

tási- és településföldrajzi dimenziói mintha kimaradtak volna a kapcsolathálózat és térségi szerepkör megjelenítéséből, s mintha csak az olajipar vagy a hőerőművi szolgáltatás lenne szektorális örökség, a Mezőföld társadalmának, a Duna-menti népek interaktív közösségiségének és keveredésének, a paleolitikumtól napjainkig húzódnó történeti ívnek, a battai szerbek, tótok, bolgárok lokalitástörténetnek már nem lenne akkora jelentéstörténete, a halászat vagy a téglagyári közösség, az ortodox vallás vagy a dunai partszakasz revitalizálásának szereplői már nem kerülnének fókuszába. Persze, meglehet, szándéka szerint nem nagymonográfia, nem történeti antropológia vagy mikrohistoria, amit Laki Ildikó vállal, s nyilván a Duna mentének iparvárosi portré-sorozatával minden egyes kép tovább árnyalja a többit is, de az „utazó kutató” spektrumából így kimaradó helytörténeti tüneményeket, a „fenntartható városvidék” mai problematikáját már csak további kutatások (pl. Tolnai Mirjána, Marinov Iván, néprajzosok, történészek, kisebbségkutatók sora után) vehetik szemügyre.

Ezt a múltat-jövőt egyben látó, sőt harmonikus és fenntartható mivoltukban új funkciót megnevező szemléletirányt követi a Duna-stratégia elnevezéssel illetett kutatási programban Miszlivetz Ferenc és munkatársainak köre /ISES/, akik *Kreatív városok és fenntarthatóság. Javaslatok a Duna-stratégia megvalósítására Nyugat-Pannónia példáján* címmel adták közre a fenntarthatóság hármas egységét, az ökológiai fejlődés, a társadalom és a gazdaság új harmóniáját kereső programtervüket.¹⁰⁶ A fenntarthatóság mint generációs felelősség, a nemzetek és egyének közötti makropolitikai tervek sora, a befektetési tőke céljai és irányai (vagy megnyerésének vállalkozási piacon meglévő keretei) azonban nem csupán globális ökonomiai összefüggések között tehetők problematikus kérdéssé, hanem a helyi világok, az innovációs stratégiák lokális adaptációjának esélyei, kisebb vállalkozások jövőendő piaca és humán erőforrásai terén is. A kötet két nagyobb egysége a kőszegi-szombathelyi fejlesztési térség, az egész nyugat-magyarországi állagfenntarthatóság és innováció közös kérdéseit, harmonikus rendszer kialakításának új paradigmáit hangsúlyozza, nem csupán a már lezajlott játszmák „győzteseinek” és üzleti sikerprogramjainak szemlézése révén, hanem a város és vidéke mint integrált egység életképes-

105 Laki Ildikó: *Százhalombatta a fenntarthatóság jegyében*. Pallas Kiadó, (Dunamenti iparvárosok), Budapest, 2008., 99 oldal.

106 Miszlivetz Ferenc et al. /ISES/ *Kreatív városok és fenntarthatóság. Javaslatok a Duna-stratégia megvalósítására Nyugat-Pannónia példáján*. Kőszeg – Szombathely, ISES könyvek, 2012., Savaria University Press, 208 oldal.

ségét növelő fejlesztési elképzelések szorgalmazása, példászerű felmutatása, térségi tudásbázisok kreatív kiépítési eszközeivel megerősítve.

A Míszlivetz és munkatársai által összehozott impozáns kutatási projekt, nyugat-pannoniai stratégia, kreatív-központi szerepkör térségi beillesztése a meglévő örökségbe és elért eredményekbe, támaszkodva a vállalkozások/befektetők, a kormányzat/önkormányzat és az egyetemek/tudásközpontok „hármasszavára”, mintegy az észak-nyugat-magyarországi megújulásképes térség nemzetközi kapcsolathálózatba ágyazásának, példák alapján fogant projektek telepítési kísérletének és a változni képes szellemiség, alkalmazkodni kész rugalmasság vízióira épül. Roppant előnye, hogy angol elméleti gyökerei (leginkább Charles Lardry kreatív város-teóriájára komponáltnak), kimódolt és tapasztalati tudásra épülő mintázatai szinte „cserecsabatosak”, kapcsolathálózati tökére is hagyatkoznak, sőt ezekre inkább, mint a szombathelyi-köszegi tradicionális polgári nyugalom szigeteire.

Maga az elgondolás, a fenntarthatóság fogódzójába kapaszkodó projekt-menedzselés máris része a fejlesztési terveknek, a tervezet körbehordozása és publikálása szinte azonnali haszonnal kecsegtető befektetések egyúttal. A kreatív várost mint a „fenntartható vidék agyát” gondolja el, a városok átértékelődő szerepkörében nem csupán a hagyományok, épített örökség, látványos polgári jólét intézményeit konstruálja újra, hanem – revitalizálva a „kézzelfogható adottságokat” – a városzerep-változások negatív hatásaiból is ösztönző energiákat szabadít föl (önálló életet élő entitások, biotópok szemlélete hatja át a betondzsungelek átláthatatlanságával szemben), s a globális versenybe, kihívásokba a felértékelődő minőségeket veti be: a víz, a fürdőzés, a tiszta levegő, a gasztronómia, az élettek természetessége, a környezet egészsége kerül így újraértékelésre, megbecsülésre és infrastrukturális hálózrendszerbe is. A globális sodrásban a kultúra mint érték kezd forgalomba kerülni, a történelem mint támasz és tudásbázis, a hierarchikus merevségeket a kölcsönös meghatározottságok és kapcsolathálókat cserélik le, s a piac szereplőit befektetők natúr értékvalasztási aspirációi alapján választja meg, kéri föl, serkenti partnerségre. Anélkül, hogy a kétszáz oldalas kötetet részleteiben ismertetném, mely terveknek, illusztrált előadások sorozatának, oktatási anyagnak, falanszter nélküli vízióknak és konstruktív átértékelési készleteknek is bőven helyet ad, inkább a megújító szándék, a fenntarthatóság és az összekapcsolhatóság dimenziói közötti érde-

kesség-érdemességét látom fontosnak kiemelni. Míszlivetz – Márkus Eszterrel közös – koncepciója (a KRAFT, egy integráló szemléletű „kreatív város – fenntartható vidék” fejlesztési program) olyan puha tényezők prioritásának ad hangot a kötet első harmadában, mint a bizalom, az együttműködés, a kollektív kompetenciák, a tudástranszfer, az új tudások létrehozása és kreatív piacnyerése, a felhasználói szokások és elvárások intézményi kapcsolatrendje, felelősségvállalása, technikai és adminisztratív partnerségek hálózatba kötése, stb. Ez mint új regionális fejlesztési stratégia mindenképpen nóvum Magyarországon, s kísérleti eredményei Szombathelyen és Kőszegen máris érvényesülhetnek, mérhetővé és összehasonlíthatóvá lesznek. A kötet java részében, a modellezés és elméleti alapok első blokkját követő második egységben a turizmus, az infrastrukturális potenciál, az energiák és fejlesztési esélyek terei, a kreatív iparágak és tudástárak termelési perspektívái kapnak hangsúlyt, helyszínfotókkal, tervekkel, együttműködési példatárral, igazgatási és megvalósíthatósági mutatókkal, melyeket összefoglalás-képpen a konkrét javaslatok köszegi-szombathelyi partnerségi, városeggyüttes-fejlesztési programossága keretbe. A mellékletekben az ISES Alapítvány köszegi konferenciáinak, partnerségi programjainak konceptuális adalékait tekinthetjük meg, s magát a KRAFT-koncepciót is külön kisszótár értelmezi (53-56. old.), melyek terminológiai ötletessége valóban kreatív és innovatív, meglátásom szerint azonban a koncepcionális magasságokban nagyolja el (szcientizálja) a mindennapi életek, értékrendek, önmegvalósítási kísérletek sokféleségét, mintegy a Hankiss-féle „Találjuk ki Magyarországot!” vehemenciájával, jóindulatú rátartásával és a kultúra jelenlévő rétegeiből csupán kiemelhető dimenziók átdefinálásával. E koncepcionális „elnagyolás” ugyanakkor teljességgel megfeleltetett a kreativitás város-szintre hozott időszzerű perspektíváival, a világsodrásból értékmentés szándékával kiragadhatókimenthető mikrotérség favorizálásával, a kortárs fogalomkörben „örökségesítés” reményével közösen tetsző értékek konkrét felmutatásával, a köz- és magán együttműködések reménytelni állapotrajzával.

Modellált fenntarthatóság, intézményi kooperációk persze másutt is teremnek, mint erre a Letyei László – Sándor Csaba szerkesztette kötet, a *Kortárs városfejlesztési modellek I. Intézményi és gazdasági modellek, társadalmi vizsgálat* mutat rá.¹⁰⁷

107 TeTT-Consult EU, Tett könyvek. Budapest – Nagyvárud – Zseliz – Újvidék. 2010., 208 oldal.

A Magyar Urbanisztikai Társaság ajánlásával kiadott tanulmány-válogatás (vagy tapasztalat-gyűjtemény?) az elmúlt fél évtized egyik legfontosabb önkormányzati „felfedezésére”, a városfejlesztés uniós forrásokból kivitelezhető vonzaskörére és főként ennek eszközháztartására koncentrálnak, kiemelve az urbanisztika, a lakossági részvétel és a modellezhető gazdasági magatartások új korszakát. A Szerkesztők előszava alapján a hazai terepen már kipróbált „jó példák”, életképes tervek, praktikus megoldások alapján kínál modellezési megoldásokat a településfejlesztés intézményi bázisának, a társadalomtudomány vizsgálati módszereinek és a városgazdálkodás fenntarthatósági célrendszerét követni hivatott kísérleteknek összegző szemléléseivel, példatárával, civil szervezetek számára is iránymutató sugallatokkal. A tizenhat írás a bevezetésben felsorolt pragmatikus keretben és a modernizációs fősodorba épülő fejlesztési-innovációs stratégiák közül is hangsúlyosan kiemeli a városfejlesztő társaságok ingatlan-forgalmazási lehetőségeit, a telekértékkadó/ingatlanadó kivetésének praktikáit, az integrált városfejlesztés igény-fókuszált és kiegyensúlyozottságot szorgalmazó célrendszerét, a gazdasági klaszterek (versenyképességi pólusok) térségi megszervezésének (oktatás+kutatás+fejlesztés+tőkebevonás) perspektíváit. Különálló szemléletirány, de a kötet egészét is meghatározó fókuszpont a hatalommegosztás „nagykolációs modellje”, melyben a „mindenki dolgozhat mindenki felelősségével” a kulcsmomentum (szlovákiai példával), ide kapcsolva a belvárosi-tüzletikereskedelmi hálózatosodás és tértervezés új kilátásait, az autópálya-építések logisztikai és kalkulációs hasznát, a távmunkavégzés és infotechnológia mint közmű-funkció bevezetésének célrendszerét és az „öko-város” saját energiaellátási program burgenlandi esetét is, melyekről egy-egy szerzői tanulmány, elemzés, programterv, koncepció, cselekvési modell vagy bevált gyakorlat ismertetése szól. A kiadvány akár elnagyolt bemutatása is felelőtlen lenne, hiszen szinte oldalanként tervek és vita, koncepció és kritika, vízió és gyakorlat, meta-stratégia és gyakorlati lépésenkénti lépték változik egymásra rakódva, ha nem is összehangolt tervezet módjára, de a kötet címnek pontosan megfelelően: modellek, esélyek, tervezhetőség és megvalósíthatóság a lépték. A fenti város-olvasatok intézményi oldalát és kereteit tekintve is a modernitás megújuló szellemi energiáira fordított készletesei, továbbgondolási paradoxonok föloldási kísérletei, tervezési paraméterek és megvalósíthatósági mércék adják a hangot, nem pedig az emlékek-képzetek-örökségek filozófus-hangneme.

Praktikus könyv, innovációra kész szakembernek és vállalkozói merészség mellett partnerségre hangolt kivitelezőknek érdemes kézbevennie.

S mert már címében is első kötet ez, várható a másik/többi is, s talán mégsem pusztán melléklet a tematikusan ide illő példatár ezért, mely ugyancsak a TeTT-Consult kiadásában, de immáron magyar-román határokon átnyúló együttműködés szabta keretben fogant, keresve a fenntartható modelleket, a civil kezdeményezések szerepének, jelentőségének elismerését szorgalmazó kutatási program lehetőségét, a tudomány gyakorlati feladatait. A Letenyi László és Augusztinovicz Dávid Ottó Máté szerkesztette regionális fejlesztési programkötet *Közösségi és jóléti városfejlesztési modellek. Ajánlásgyűjtemény* címen „népjóléti városfejlesztési modellek” és „közösségi városfejlesztési modellek” keretben kínálja az integrációs mintákat.¹⁰⁸ A két blokk, belső tagolásban ugyan elváló, de a példatárak szempontjából egymást át-meg-átható írásai a korábbi kötethez hasonlóan pragmatikus tervezés, jó gyakorlatok, bevált mintázatok felmutatásából állnak, gyakorlatilag a fenti keretek metodikai tesztjeként is. A szerkesztők itt is a már számukra bevált formát követik, bevezetőjükben a következő írások tartalmi kivonatát, jelentőségét, kölcsönhatásait bemutatva, magát a könyvet oktatásra, modellezésre, kézikönyvként, fejlesztő szakanyagként, saját kifejezésükkel „ajánlásgyűjteményként” szánva. Maga a vegyes, elméleti és empirikus tartalom, eseteleírás, cikk, vízió, elemzés, összegzés, kivonat, áttekintés, projekt-beszámoló vegyessége nehezen „átminősíthetővé” teszi a vállalat egészét, látványos előnye ugyanakkor, hogy az életvilág harminc-negyven területén, a legjobb és legcsábítóbb elképzeléseket is empirikus valóságba vetítve vagy ott tesztelve vonultatja föl a közösségszervezés, közösségi városépítés, településmenedzselés, döntéshozatali előkészítés, gondnokság, fejlesztésorientált képzés, szociális fenntarthatóság, hajléktalangerendelés, ételmezei, kertek, bevásárló közösségi és partnerségi viszonyrendszerek, rendfenntartás, turizmus és civil közoktatás ezernyi kiterjedését. Praktikus kötet, TeTT-ek emberének való, egyúttal kultúrák és közösségek önképének, támogatásának, újraformálásának, fenntartásának is iránymutató kézikönyve lehet.

108 *Közösségi és jóléti városfejlesztési modellek. Ajánlásgyűjtemény.* Szerkesztette Letenyi László – Augusztinovicz Dávid Ottó Máté. Pro Minoritate könyvek / TETT könyvek / Státus Kiadó. Budapest – Csíkszereda, 2012., 205 oldal.

Nem véletlenül, de a fenti város-keretezések mégiscsak látványos záródíszeként hagytam a frissen megjelent *Remembering the City. A Guide Through the Past of Košice* című kis kötetet.¹⁰⁹ A fölértékelő szó legjobb értelmében „nyugati” típusú, színes, zsebrevaló, alaptájékozódás mellett a város emlékeztetének leglényegesebb vonásait örökségésítő kiadvány, mely helyenként a szokatlan témakört vagy tónust is vállalva nem csupán a látható látványosságok felé kalauzol (jobbára megnyerő „idegenforgalmias” fotókkal, ifj. Szaszák György munkáival), hanem bevezet, invitál, megérint és avatottá tesz olyan tájékokon is, ahol nem csupán a város fennebb kilátópontjaira vágyakozók találnak érdemes tudnivalót, hanem a városhistoria mellett az emberek, a lakosok, csehek és zsidók és szlovákok és lengyelek és magyarok és romák történeti intimitásaira is rálátás nyílik. A város mint kultúra kerül itt lencsevégre, benne a börtönnel, kutakkal, piaccal, templomokkal, fellegvárral, királyokkal és királynőkkel, katonákkal és hadvezérekkel, színházzal, múzeumokkal, szobrokkal, emlékművek-

109 *Remembering the City. A Guide Through the Past of Košice*. Edited by Veronika Gayer, Slávka Otčenášová, Csaba Zahorán. Terra Recognita Foundation Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Budapest – Košice, 2013., 176 oldal.

kel, éttermekkel... – de mégsem pusztán „nyomkövető” turista-kalauzt tartunk kezünkben, hanem a jelentőségek és jelentések könyvét is, az irodalom és a hit, a belvárosiság és lakótelepiség, a gyereklét és történeti tudat, az ünnepek és befogadókészségek terébe vezetve, az elveszett, a visszanyert, az átfogalmazott, a megküzdött, a letisztult, a vegyessé vált, az élhető Kassát szemünk elé táró tér-kép-olvasatot.

Az átalakuló terek, az átalakítandó városok, a modernitás huzatába került értékek fenti szemléje talán azzal összegezhető elnagyoltan: nincs egyetlen város sem, mely összehasonlítható, nincs „a” város sehol önértékében mérve, s nem is marad életképes, ahol nem az emberi formáló készség műveli-finomítja egyedivé, teszi sajátta és kedvelté, elfogadhatóvá és formálhatóvá. Ha a KéK mostani tematikus száma külföldi és hazai példák felől, megoldások és formálódások, teóriák és leképeződések felől tekint a városokra mint „élőhelyekre”, még inkább hasonló célképzetetről és ideákról vallanak e kötetekbe szorított város-imázsok. Utóvégre még az is kiderülhet, hogy egy folyóirat tematikus száma is szemléletet formál, visszahat, forrásként vagy reflexióként szolgál a további városfogalmak, megújuló vagy újraéledő települési terek, tervező vagy átélő közösségek szempontjából...